

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXIX

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горџан-Премк*, др *Ирена Грицакџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Михајл Пешикан*, др *Живојин Ситанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1983

O SUPSTITUTIMA GLASA JAT (ě) U ZADARSKOM LEKCIONARU I U ČAKAVŠTINI UOPĆE

Ima pitanja u fonetici slavenskih jezika koja bogatstvom i varijabilnošću svojih fenomena dobrano uznemiruju savjest istraživača i bude njihovu radoznalost. Jedno od takvih pitanja je razvoj praslavenskog glasa jat (ě) do današnjih njegovih supstituta u raznim slavenskim dijalektima. Nas su prije desetak godina zanimali fenomeni alterniranja *e/i* refleksa jata na čakavskim jadranskim otocima,¹ a sada se opet vraćamo toj temi ne bi li nam i Zadarski leksionar pružio koju noviju indikaciju pri rješavanju ovog spornog pitanja čakavske fonetike. Odlučili smo se za Zadarski leksionar stoga što je to relativno star spomenik, što je pisan na prijelaznom čakavskom području i što su se preko Ravnih kotara i Zadra ka sjeverozapadu duž jadranske obale, djelomično prelazeći i na otoke, kretale mnoge migracijske manje ili veće skupine pa nam i te okolnosti mogu osvijetliti ne samo nove govorne odnose i interferencije, već i pomoći da bar donekle razlučimo ono što pripada govorima starih doseljenika od onoga što su sa sobom donijeli i infiltrirali u govor starinaca noviji doseljenici. Napokon taj je spomenik i pronađen u manastiru zadarskih franjevaca² i jezično vezan za Zadar i njegovu najbližu okolinu što samo sobom eliminira sumnje o njegovu unošenju iz drugih čakavskih zona.

¹ S. N. Manojlović, *Sudari ekavizama i ikavizama na ostrvu Silbi*, Radovi XXXVIII ANUBiH (Sarajevo 1970), str. 153—183.

² Rukopis Zadarskog leksionara nalazio se u posjedu zadarskih franjevaca do 1888 g. kada ga je kupila Dvorska biblioteka u Beču, preimenovana u Narodnu biblioteku. Pisan je na pergameni i ima 117 listova koji su tek u Beču pobilježeni rednim brojevima. Po deset listova zajedno vezanih sačinjavaju tabak osim desetog tabaka koji ima sedam listova. U Beču je također dobio i korice. Zadarski i Ranjinin leksionar priredio je za štampu i zajedno objavio M. Rešetar kao 13. knjigu Djela JAZU, 1894 g., principijelno ne dirajući u staru grafiju. Bernardinov leksionar, djelo također nepoznatih autora, prvi put je izdao u Veneciji 1495 g. franjevac Bernardin Splićanin; drugo izdanje priredio je i objavio 1885 g. T. Maretić kao 5. knjigu Djela JAZU preštapavši ga novom grafijom. Od nekadašnjeg Korčulanskog leksionara sačuvan je jedan odlomak što sadržava Službu na vodokršte. Taj odlomak prvi put je preštapao i objavio Fr. Radić u Glasniku Zemaljskog muzeja BiH, III, str. 254—262 i drugi put J. Melich u časopisu Magyar Kőnyv szemie, Budapest 1903, str. 36—64. Vidi o tome: M. Rešetar, *Primorski leksionari XV vijeka*, Rad JAZU CXXXIV, 82 kao i u njegovu Predgovoru izdanju Zadarskog i Ranjininog leksionara, Djela JAZU, knjiga XIII.

Prema pouzdanim istraživanjima M. Rešetara znamo da je ovaj lekcionar prijepis starijeg prijevoda Vulgate i kao i splitski Bernardinov lekcionar također sastavljen od više dijelova kasnije spojenih u cjelinu. Najprije bi bila prevedena i prepisana Služba na vodokršte i Služba na cvjetnu nedjelju i činile bi zasebnu cjelinu. Zatim je isti prepisivač napisao prvi dio Lekcionara od početka do riječi *i u oganj* u 21. stihu 63. lekcije, tj. od štampane 1. do 31. strane. Drugi prepisivač nastavlja od 21. stiha 63. lekcije, od riječi *i u vodu* do kraja 166. lekcije tj. od 31. do 61. strane. Treći prepisivač nastavlja sa 167. i završava sa 233. lekcijom, tj. od 62. do 81. strane. Napokon iza trećeg prepisivača opet nastavlja prvi prepisivač s već spomenutom Službom na vodokršte i Službom na cvjetnu nedjelju što je sugeriralo istraživaču misao o njihovoj zasebnoj nastanku.³

Kako se vidi tri su pisara prepisivala Zadarski lekcionar što je Rešetar utvrdio ne samo prema razlikama rukopisa i bojama crnila, već također i prema većim ili manjim ortografskim razlikama, dok su jezične razlike znatno manje. Pismo je latiničko gotsko iz XV stoljeća kao što se i s obzirom na jezik može uzeti da je iz polovine XV stoljeća.⁴ Nevelike jezične razlike triju prepisivača upućuju na to da su oni rodom iz istog kraja. Da li su oni iz Zadra ili bar netko od njih iz bliže okoline ne može se znati, pak će to ostati i dalje otvorenim uprkos sklonosti Rešetara mišljenju da su i prevodilac i prepisivači prije iz okoline Zadra negoli iz samoga grada.

Vezivanje lekcionara za tri naša primorska grada Zadar, Split i Dubrovnik s obzirom na njihovo postanje poslužilo je Rešetaru da ih jezično upoređuje s nešto mlađim pjesnicima: prvog sa Zoranićem, drugog s Marulićem, trećeg sa Šiškom Menčetićem i Džorom Držićem. Ta sretna ideja svakako je proširila vidno polje i omogućila pouzdanija opažanja, ali ona ne može biti polazište za jasne jezične diferencije urbanih pjesnika od navodno ruralnih prevodilaca ili prepisivača s izuzetkom Nikše Ranjine koji je plemić i Dubrovčanin. Naglašavamo to stoga što su i Zadar sa svojom okolinom kao i Split sa svojom u XV stoljeću primili znatan broj novih doseljenika što je bez sumnje uvjetovalo dijalekatsko miješanje i kristalizaciju, a o tome su svakako zbog vjersko utilitističkih razloga morali voditi računa i prevodioci i prepisivači bez obzira

Naši primorski lekcionari su rukopisni zbornici pisani gotskom latinicom XV stoljeća a sastojali su se od epistola (dijelova Apostolarija i Starog zavjeta) i dijelova četiriju evanđelja. Tako su nastale te, najčešće fragmentarne lekcije, što su se najprije počele prevoditi s latinskog u njemačkim i češkim stranama na početku XIV stoljeća, a u našim primorskim krajevima tek nešto iza polovine tog stoljeća. Prevedene su, prepisivane i čitane abuzivno jer su još bile na snazi stare interdikcije o čitanju tekstova crkvenoslavenskim jezikom. Biskupi, većinom stranci, slabo su razumijevali primorsku čakavštinu na koju su bile prevedene te lekcije, ali su šutke tolerirali takav rad. U stvari, one su najprije ušle u crkve s latinskom službom božjom pa su, u zgodnom trenutku mise, čitane da bi ih pastva razumljela i prigrlila. Docije i glagoljaši posizu za njima, ali tek onda kada ponestaje štampanih knjiga crkvenoslavenskim jezikom. Međutim, udes je htio da su se sačuvali i do nas doprli tek kasniji prijevodi i prijepisi iz XV stoljeća. Poblize o tome: M. Rešetar, *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi XV vijeka*, Poseb. izd. SKA, Knj. XCIX, Beograd 1933, str. 1-7.

³ M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV vijeka*, Rad JAZU CXXXIV, str. 84.

⁴ *Isto*, str. 120.

bili oni građani ili žitelji susjednih manjih naselja. Upravo taj utilitarizam i prevodioce i prepisivače mogao je toliko ponijeti da se stvorio izvjestan manir konformističkog oblikovanja, neka trenutačna hirovitost koja je za sobom vukla znatna dubliranja fonetskih realizacija. A kad se to ima u vidu, onda se s pravom može pomišljati na smanjeni broj previda i nehotečajnog griješenja kao stalnih pratilaca brzog i manje brižljivog prevodenja i prepisivanja.

Pogledajmo sada što nam pokazuju supstituti nekadašnjeg praslavenskog glasa jat.

Samo supstitut *i* prisutan je u ovim korijen-osnovama:

<i>běg-</i>	:	<i>pobignut</i> 87, <i>odbigne</i> 82, 95, <i>pobigni</i> 86 (× 2), 94, <i>biži</i> 6, 5, <i>pobigoše</i> 16.
<i>běl-</i>	:	<i>bilu</i> 23, 25, <i>bile</i> 55, <i>bilih</i> 28.
<i>cvět-</i>	:	<i>cvit</i> 45, 81, <i>cvitje</i> 50, 81.
<i>člověk</i>	:	<i>človik</i> 3, 8, 13, 15, 23, 25, 27, 30, 32, 37, 40 (× 2), 43... 77, 90 (× 3); <i>človika</i> 3 (× 2), 11, 13 (× 2) 16... 59, 63; <i>človiku</i> 20, 23, 44... 76, 83; <i>človiče</i> 23; <i>človičanski</i> 9, 14, 15 (× 2), 20 (× 2), 23, 40, 44... 72, 73, 77, 78, 80; <i>človičaskoga</i> 3, 10, 16... 69, 81, 94; <i>človičaskom(u)</i> 68, 86, 94; <i>človičaskoj</i> 92; <i>človičasku</i> 63, <i>človičasko</i> 88; <i>človičaskimi</i> 52.
<i>črěvo</i>	:	<i>čriva</i> 38, 42, 44; <i>u črivu</i> 42 (× 2).
<i>dět-</i>	:	<i>dite</i> 41 (× 2); <i>dica</i> 27, 93; <i>ditcu</i> 5, <i>dicu</i> 60; <i>ditić</i> 6, 7, 8, 37, 42, 45 (× 2), 54; <i>ditića</i> 2 (× 4), 5 (× 3), 8 (× 2)... 37, 42; <i>ditićef</i> 31, <i>ditiñstva</i> 31.
<i>děd</i>	:	<i>didić</i> 6; <i>didina</i> 50, 66, 79; <i>didimi</i> 3, 50, 67; <i>didinu</i> 37, 50, 56.
<i>děv-</i>	:	<i>diva</i> 38; <i>divica</i> 75, 76; <i>divicu</i> 74; <i>divice</i> 76 (× 2), <i>divic</i> 75, <i>divicam</i> 35, 76; <i>divičicu</i> 11; <i>divojka</i> 51, <i>divojci</i> 51 (× 2), <i>difci</i> 5, <i>divistva</i> 6.
<i>drěm-</i>	:	<i>zadrimaše</i> 76.
<i>drěvo</i>	:	<i>drivo</i> 26, 61, 67; <i>u drivi</i> 24; <i>drivom</i> 85; <i>drivju</i> 86; <i>driveni</i> 31.
<i>gněv</i>	:	<i>gnif</i> 10.
<i>grěh</i>	:	<i>grih</i> 4, 20, 72; <i>griha</i> 59 (× 3), <i>grihom</i> 5, <i>grisi</i> 48 (× 2), <i>grihov</i> 62, 67, 84 (× 2), 87, <i>grihof</i> 1, 2... 30, 80; <i>u grisih</i> 10, <i>grišnika</i> 27, <i>grišniku</i> 77, <i>grišnici</i> 54, <i>grišnikov</i> 15, <i>grišnikof</i> 53, 54; <i>grišnica</i> 47, 48; <i>grišnice</i> 12; <i>sagrišil</i> 75, <i>sagrišila</i> 75, <i>prigrišil</i> 38.
<i>jěd-</i>	:	<i>jid</i> 29; <i>jidenje</i> 30; <i>u jidenji</i> 32; <i>jizbinu</i> 36; <i>jizbinami</i> 72; <i>jidovite</i> 95.
<i>krěp-</i>	:	<i>kripku</i> ; <i>kripost</i> 28, 31, 38, 55, 56... 94; <i>kriposti</i> 1, 2, 3 (× 2), 9... 42, 50, 67, 70, 73; <i>kripostju</i> 72, 85, 94 (× 2); <i>kripiti</i> 95, <i>ukripiti</i> 4, 61, <i>pokripiti (se)</i> 22, 36; <i>pokripite (se)</i> 77.

<i>lĕk-</i>	:	<i>lĕkara</i> 53, 54; <i>uliĕiš</i> 11; <i>uliĕi</i> 11; <i>uliĕu</i> 11; <i>uliĕil</i> 11.
<i>lĕp-</i>	:	<i>lĕpa</i> 43, 50; <i>lĕpi</i> 61; <i>lĕpih</i> 43, 55; <i>lĕpost</i> 47; <i>lĕpota</i> 47; <i>lĕpote</i> 40.
<i>lĕv(o)</i>	:	<i>livu</i> 9 (× 2), 49 (× 2), 61.
<i>lĕz-</i>	:	<i>ulisti</i> 40 (× 2), 45, 54 (× 2); <i>ulize</i> 20, 32; <i>flize</i> 38; <i>ulizoše</i> 76; <i>izlize</i> 38, 51, 58 (× 2); <i>uzlize</i> 76.
<i>mĕn-</i>	:	<i>promiŕiše</i> 3; <i>promiŕnjena</i> 3.
<i>mĕr-</i>	:	<i>u miri</i> 58; <i>po miri</i> 58; <i>mir</i> (gen. pl.); <i>miraše</i> 52; <i>ne zamiri</i> 4; <i>smirne</i> ; <i>nesmirnu</i> ; <i>nesmirno</i> 41 (× 2).
<i>mĕs-</i>	:	<i>smiša</i> 85; <i>smišanje</i> 84; <i>mišano</i> 17;
<i>mĕšĕc</i>	:	<i>mišec</i> 39, 81; <i>mišeca</i> 31, 87 (× 2), 90; <i>mišeci</i> 27.
<i>mlĕk(o)</i>	:	<i>mliko</i> 12.
<i>mrĕž(a)</i>	:	<i>mriži</i> 76; <i>mriže</i> 34 (× 4).
<i>nĕ-</i>	:	<i>nimaju</i> 59; <i>nimahu</i> 2; <i>niki</i> 32, 36, 41, 43 ... 72 i d.; <i>nika</i> 51; <i>nike</i> 26, <i>niku</i> 24, <i>nici</i> 3, 44, 66 (× 2) ... <i>nicih</i> 43 itd.; <i>nikoliko</i> 36.
<i>pĕn(a)</i>	:	<i>pine</i> 31, 72.
<i>pĕnez</i>	:	<i>pinez</i> 53.
<i>prĕk(o)</i>	:	<i>priko</i> 44, 45, 67 (× 2).
<i>prĕt-</i>	:	<i>priteĕi</i> 35; <i>zapriti</i> 32.
<i>rĕĕ</i>	:	<i>riĕ</i> 2, 14, 15 ... 48, 50, 51 ... 72, 78 (× 2) itd. <i>riĕi</i> 2 (× 2), 6, 11, 13, 23 ... 37, 48, 54 ... 78, 83 itd. <i>riĕju</i> 2, 83; <i>u riĕeh</i> 70.
<i>rĕk(a)</i>	:	<i>rike</i> 11, 52.
<i>rĕši-</i>	:	<i>odrišiti</i> 33, 55; <i>odrišiš</i> 44, <i>odrišite</i> 90; <i>odrišeno</i> 44; <i>odrišeni</i> 80; <i>razriši</i> 73, <i>razrišen</i> 75.
<i>rĕz-</i>	:	<i>obrizati</i> 7, 42, <i>obrizanja</i> 30.
<i>sĕja-</i>	:	<i>sije</i> 49 (× 2), 50; <i>sijete</i> 69; <i>usiješ</i> 41.
<i>sĕk-</i>	:	<i>sicihu</i> 91; <i>usiĕe</i> 16, 22; <i>usiĕen</i> 25; <i>posiĕeš</i> 33; <i>posici</i> 32; <i>od osika</i> 33; <i>odsici</i> 54; <i>isikal</i> 19.
<i>sĕme</i>	:	<i>sime</i> 21, 50, 66; <i>simena</i> 1 (× 2), 62; <i>simenom</i> 50, 66.
<i>slĕd-</i>	:	<i>slidi</i> 4, 63, 67; <i>slidi</i> (imperativ) 53 (× 2); <i>slide</i> 5, <i>slidil</i> 53 (× 2); <i>slidili</i> 33, 60 (× 2); <i>slidile</i> 18; <i>slijaše</i> 16, 23; <i>naslidovati</i> 28, 49, 93 (× 2), <i>naslidujet</i> 63 (× 2); <i>nasliduju</i> 33; <i>naslidujut</i> 80; <i>nasliduj</i> 4, 33, 44; <i>naslidujte</i> 21; <i>naslidovali</i> 33, 34; <i>naslidovaše</i> 24, 29, 34, 43; <i>naslidovahu</i> 91; <i>naslidnik</i> 44, <i>nasliditelja</i> 1; <i>poslidnji</i> 47; <i>poslinji</i> 14, 81; <i>poslidnjega</i> 80; <i>poslidnja</i> 19; <i>najposlinja</i> 16; <i>poslidnje</i> 37, 67; <i>poslinje</i> 76.
<i>smĕa-</i>	:	<i>smijati</i> 69.
<i>snĕg</i>	:	<i>snižne</i> 47.
<i>srĕd-</i>	:	<i>na sridu</i> 4, 9, 72; <i>po sridu</i> 12, 23, 48, 54, 55 (× 2) ... 81, 83; <i>na sridi</i> 61; <i>nasrid</i> 45; <i>posrid</i> 35, 38, 74, 76.
<i>srĕt-/srĕt-</i>	:	<i>susristi</i> 64, <i>susrite</i> 4, 20, 61.

- starěš(ina)* : *starišina* 77, 78; *starišini* 8; *starišine* 8, 13, 14, 17, 23, 26; *starišin* 16, 17; *starišinam* 22, 78; *starišinami* 47.
- Stěpan* : *Stipanu* 3; *Stipanu* 3.
- strěla* : *strilu* 42.
- svět* : *svit* 1, 2, 3 (× 4) ... 28 (× 2), 30 (× 5) ... 65, 75, 83 itd. *svita* 8, 10, 28 ... 57 (× 2), 59 (× 3) ... 76, 78, 81, 87; *svitu* 14, 54, 57, 63; *na sviti* 28 (× 2), *svitofna* 1; *svitovna*.
- svělo* : *svitlo* 23, *svitlo* (pridjev); *svitlost* 3 (× 4), 7 (× 2), 19, 30 (× 4) ... 62, 73 (× 2), 74 (× 2), 88, 89; *svitlosti* 3 (× 2), 7, 30 ... 74, 88 (× 2); *svitlostju* 12, 28, 88, 89; *svitloća* 56, 89, *svitloće* 85; *svitloću* 88 (× 3), *na svitloći* 69; *sviče* 88 (× 2), *svič* 89; *svitilnjaci* 76 (× 3); *svitilnjake* 76 (× 2); *svitlěci* 81; *prosvitlit(i)* 74, 81; *prosvitliš* 95; *prosvitljuješ* 88, *prosvitljuje* 3, 59, *prosvitli* (se) 3, 5 (× 2), 7, 8, 27 (× 2), 28; *prosvitlil* 28; *prosvitlen* 65; *prosvitljeni* 89; *prosvitljen* 28, 89.
- těh-* : *utišiti* 5, 62; *utiši* 62, *utišeni* 68, *utišenje* 62, *utišenja* 62 (× 2).
- trěb-* : *potřiba* 20, 54 (× 2), 77; *od potřibe* 51, 68; *potřibu* 90; *potřibni* 51; *potřibno* 15, 16, 24, 27, 35 ... 70, 90; *potřibovati* 47; *potřibuje* 16; *potřibuju* 53; *potřibovaše* 26.
- trězan* : *trizan* 71.
- věd-* : a) *vim* 16; *viš* 43; *viste* 19; *viju* 3, 35; *vijmo* 2; *vite* 11.
 b) *navistiti* 92; *navišćujemo* 87; *navišćuju* 2, *navišćujući*, *navišćeovati* 30, 66; *navistno* 87.
 c) *zapovid* 1, 29, 52, 56, 59, 61, 78; *zapovidi* 73, 75, 83, 84 (gen. sg.) *na zapovidi* 56; *zapovidju* 88; *zapovidi* (acc. pl.) 20, 65, 67; *zapovidam* 32, 56, 59; *zapovida* 31, 74, 85 (× 2), *zapovidal* 14, 46, 47, 89; *zapovij* 19; *zapovidi* (aorist) 30, 37, 45, 50, 51, 85; *zapovidiše* 24; *zapovidil* 26, 29, 92, 94; *zapovidifši* 28.
 d) *připovidati* 13; *připovida* 38; *připovidaju* 34 (× 2); *připovidaj* 13, 71; *připovidano* 14; *připovidanje* 13.
 e) *spovidati* 61, 75 (× 3), *spovidam* (se) 68, *spovidajut* 91; *spovidajući* (se) 72; *na spovidanje* 84; *spovid* 71; *u spovidu* 75, *spoviti* 69; *spovim* 64; *spovit* 64, 69 (praes.).
 f) *svidok* 38, 54; *svidoci* 4, 16, 25, 28; *svidokom* 26; *svidočstvo* 3, 5, 13, 16, 26, 30 ... 77 (× 2); *svidostvo* 3, 70; *svidoštvom* 66; *svidočastvo* 3, 40, 54 (× 2), 60, 83; *svidočastva* 23; *svidokovati* 26, 29, 69; *svidokuje* 5; *svidokujemo* 40; *svidokuju* 7, 16, 26, 30, 70, 83.

- g) *sfistiti* 78; *svistim* 57; *svišćujemo* 62; *svišćeni* 62; *svišćenje* 75, *svišćenju* 62.
- h) *svit* (consilium) 61; *svitovan*; *svite*; *u viću* 91; *više* 90.
- i) *otvita* 59.
- j) *zaviti* 67.
- vědro* : *u vidri* 47 (× 2); *u vidrici* 21.
- věk-* : *do vika* 79; *od vika* 37; *sega vika* 91; *u viku vičnju* 91; *viku vičnja* 61; *va vike* 5, 39, 72, 78, 80, 81; *u vike* 3, 31, 53, 65, 66 (× 2); *vičnji* 9, 10, 28 (× 2), 30... 60, 71, 81 (× 2), 82, 85, 88 (× 2), 91 (× 2), 95; *vičnjega* 2, 71, 85, 88; *vičnjemu* 3; *vičnjem* 63; *vičnje* 10, 85.
- věš-* : *obisi* 54; *obišen* 38.
- větar* : *vitar* 45, 46 (× 2); *vitri* 85.
- vrědan* : *vrídna* 73; *vrídni* 24.
- vrěme* : *vrime* 1, 2, 4, 6 (× 4), 7 (× 2)... 41, 43 (× 2)... 75, 76, 77 (× 4), 80 (× 4) itd.; *vrimena* 6 (× 2)... 32 (× 2)... 73, 75, 76, 80.
- vrěća* : *vríce* 13; *vríću* 13; *u vríćami* 13; *vríćicu* 22, 60.
- zděla* : *u zdílu* 15.
- zvězda* : *zvizda* 8, 81; *zvizde* 8; *zvizdu* 8 (× 2); *zvizd* 67.
- ždrěb-* : *ždríb* 38, 64; *ždríbom* 38; *ždríbi* 38; *iždríbljen* 38.

Ovim se korijen-osnovama pridružuju svi glagoli III klase u infinitivu, 1-participu, aoristu, imperfektu i imperativu i od njih izvedene imenice i poneki pridjev kao što to pokazuju slijedeći primjeri: a) u infinitivu: *imíti* 14 (× 2), *jímíti* 20, 29, 40, 51, 75; *živíti* 81; *vidíti* 4, 23, 36, 44, 65, *umríti* 10 itd.; b) u 1-participu: *hotí* 11, 64; *želí* 40, *odí* 4, 61; *vidíli* 2, 8 (× 2), 28 (× 2) i dalje; u aoristu: *vidíh* 8 (× 2), 26, 37, 39; *hotíh* 4; *odísmo* 9; *vidísmo* 3, 9 (× 2); *odíste* 9 (× 2); u imperfektu: *hotíše* 13, 19, 51, *jímíše* 32, 48, 53, 75; *zovíše* 4, 22, 34, 35; *zovíhu* 36; u voluntativnim značenjima imperativa: *ne tíj reći* 41; *ne tíj bíti neveran*, *ne tíjte hodíti* i sve tako redom bez izuzetka; u raznim oblicima glagola *uměti*, *vrěti*, *bděti*: *ne umím* 41, *umíte* 27, *provříše* 61; *bdíl* 72, *bdíte* 74; u deverbativnim imenicama: *umínje* 67 (× 2), *neumínje* 32; *umínju* 37, *umístva* 70, *umíćstva* 61, *umíćstvom* 47; *umíteljstva* 45; *želínje* 21; *želínja* 85; *poželínja* 1; *po želínji* 68; *hotínja* 3, *pohotínja* 3; kod imenice *bolízan* 68, 77, 84; *bolízni* 20 (× 2); u pridjevskoj izvedenici glagola *uměti*: *umíteljan*.

Na kraju riječi bez izuzetka supstitut *i* stoji kod nekih priloga: *godě* s veoma velikim brojem primjera: *ki godí* 30, 34, 54, 81, 84; *gdí godí* 14, 82 (× 2), 83, 85 i dalje; *ča godí* 33, 43, 44, 48, 78, 80, 81 (× 2); *kada godí* 84; *kadí godí* 83; *kdě*: *kadí* 33, 34, 40, 42, 63, 83, 90; *dolě*: *dolí* 12; *gorě*: *gorí(ka)* 77; kod broja *dvě*: *dví* 37, 73. Javlja se zatim u lokativu jd. imenica muž. i sred. roda što je tipično za južni i dio srednjeg pojasa stare čakavštine: *u ogríji* 71; *na svíti* 10; *u sní* 5; *na kriší* 17 (× 2); *u Jordani* 11; *u Izraeli* 11, 40; *u Jerusa-*

lemi 28, 79; u *prafdi* 37; u *jedinstvi* 82, 95, *f jedinstvi* 89, u *kraljestvi* 21, 22 itd., pa kod zamjenica *ka mni* 31, 81 itd., ali su dvaput zabilježene forme *mani* (dat.) 10, 40, što je po svoj prilici sjevernijeg porijekla i veoma rijetko *k meni* 23.

Alterniranje *i/e* supstituta javlja se u sljedećim korijenima-osnovama:

- čěn-* : a) *cina* 17; *cinu* 17; *sciniti* 85; *scinjeni* 58; *rascinjeni* 86; *scinjeno* 40, *scinjevahomo*.
b) *cena* 47 (u jedinom primjeru).
- děl-* : a) *dila* 12, 13, 18, *dilnici* 41, 92, *dilnikof* 3; *razdiliti* 58 (× 2); *razdili* 12; *razdilet* 83; *razdilate* 12, 20; *razdiliše* 18 (× 2), *razdilili* 44; *podiljenje* 72.
b) *del* 51, 56; *del* (gen. sg.) 1; *podelih* 2.
- děl(o)* : a) *dilo* 3, 14, 71, *dilo milosrda* 92; u *dilu* 92; *dila* (nom. pl.) 3, 30 (× 3), 47, 73, 74, 92; *na nedilju* 33.
b) *dela* (gen. sg.) 74, u *delo* 58; *dela* (nom. pl.) 59, 80; *dela* (acc. pl.) 39, 40 (× 2); *po delih* 63, 80; *deli* (instr. pl.) 50, 91; *delaju* 50; *delajući* 57.
- kolěn(o)* : a) *kolino* 53; *kolina* 6, 18, 22, 55 (× 3); *kolin* 16, 22, 48, 55, 60.
b) *koleno* 14, *na kolena* 4; *od kolena* 41; u *kolenih* 56.
- lēt(o)* : a) *po lite* (adverb) 93; *lita* 44, 90; *lit* 6.
b) *tri leta* 32; *sedam let* 6; *letnji* 81.
- měšt(o)* : a) *misto* 7, 11, 18 (× 2), 24, 25, 27, 38 (× 2), 39, 90; *mista* (gen. sg.) 94, 95; u *misti* 29; *mist* 9.
b) *mesto* 16, 35, 39, 60, 65, 92, 94; *na mesto* 77; *mesta* 2, 8, 82 (× 2), 92, 95; u *mesti* 5; u *mestu* 67; u *mestih* 85, 87, 94 (× 2); *va mestih* 86; *premeščati*.
- pě-* : a) *pisan* 5 (× 2), 15, 55, 91; *pisne* 72; *spivajut* 1.
b) *peti* 93; *peteh* 15, 17 (× 2), 22, 23; o *petesih* 74.
- sěd-|sęd-* : a) *siditi* 22, 23, 36, 48 (× 2), 49, 55, 93; *sidi* 10, 22; *sidite* 48; *sideći* 12, 16, 17, 18, 23, 25, 28, 29, 51, 53 (× 3), 68, 90; *sideća* 14; *sidećih* 19; *posidite* 15; *sijaše* 14, 16, 55, 77; *sijahomo* 90; *sijahu* 54; *zasidališće*.
b) *sesti* 72; *sede* (aorist) 21, 47, 60, 68; *sede* (praes.) 64 (× 2); *reci da sedu* 49; *susede* 42; *susedof* 42.
- těl-(es)* : a) *tilo* 14, 19 (× 2) 20, 25, 26, 30 (× 4), 51, 74 (× 3), 75; *tila* (gen. sg.) 30, 91, 94 (× 2).
b) *telo* 64 (× 2), 69, 81 (× 4); *telesa* 18, 59, 66, 72; *teles* 88; *telesi* (instr. pl.) 84; *telesno* 92.
- věd- > vět-* : a) *obitam* 22;
b) *obeća* 20; *obećaše* 20; *obećal* 22.

Ista alternacija zastupljena je još u:

- prefiksu *prě-* :
- a) *pribivati* 57 (× 3); *pribiva* 3, 8... 53, 56, 57 (× 2) i d.; *pribivanje* 29, 38, 82, u *pribivanji* 79; u *pribivališći* 95 (kod glagola *pribivati* i njegovih izvedenica broj ikavizama je izvanredno velik); *pridati* 15, *pridam* 14, 15; *prida* 17, 24, 43 i d.; *pridadu* 17; *pridali* 17, 26; *pridavaše* 15; *pristraši* 29 (× 2), *pristrašiše* 2; *pristrašili* 26; *prisudi* 24; *primagaš* 95; *primajahu* 24; *pripovidaše* 47; *pripovidano* 44; *pripovidanje* 44; *prista* 46; *pripuručju* 25; *pribrodil* 67; *pristolje* 39; *pristolja* 9 (× 2)... 48, 54, 55, 56 i d.; *pristolju* 40; *pristoljem* 5 (× 2); *priporojenja* 2; *pridobri* 77; *primožni* 80; *pridragom* 88; *pridraga* 87; *pridrugi* 1, 62, 79; *pridrazi* 7, 70; *pridrage* 14, 19, 25.
 - b) *predat se* 78; *predaše* 17; *predavaše* 30; *prestupiti* 61; *premaga* 74; *preporodil* 37; *preroditi se*; *predragom* 57; *predraze* 37; *predragim* 81; *prečistu* 89.

Sasvim a parte stoji leksem *obitelj* koja ima doduše alternaciju *obiteli* prema *obitili*, ali mi smo prije mišljenja da je ta izvedenica glagola *obitovati* svoj sufiks preuzela od mnogobrojnih praslavenskih imenica sa sufiksom *-telb* pa prema tome ne radi se o primarnom jat u sufiksu.

Alternacija se također javlja i u ultimi u priloga:

- a) *ofdi* 6, 11, 22, 31, 36, 72, 86, 94; *ovdi* 25; *ondi* 2, 9, 18 (× 2), 19, 21, 23, 24, 25, 36 (× 2), 46 (× 2), 60, 63, 76; *fsagdi* 91.
- b) *ovde* 80; *onde* 52, 80; *onude* 77; *fsagde* 85 (ali je bez izuzetka *gdi* 8, 13, 14, 19, 21 i dalje).

Samo *e* supstitit javlja se u slijedećim korijen-osnovama:

- česar* : *cesara* 1; *cesare* 95; *cesarstva* 95.
- čelov-|iv-* : *celovom* 22; *celivati* 48; *celuje* 22; *celuju* 16; *celova* 48; *celovafši* 16.
- nevěst-* : *nevestu* 63; *nevestici* 76; *nevesticu* 74, 76; *nevestac* 76 (× 3).
- věr-* : *vera* 22, 34, 45, 48; *vere* 1, 37, 46, 58, 66, 67; *veru* 62, 70, 91, *po veri* 37, 67; *verom* 66, 92; *verovati* 10, 18, 23, 28 (× 3), 29, 31, 34, 40, 49 (× 3), 90; 34, 39 (× 2), 80; *veruje* 30 (× 4), 31, 34 (× 2), 40 (× 2), 80 (× 2), 81; *veruju* 3 (× 2), 14, 26, 30, 31, 54, 94; *verujete* 39, 40; *verujete* 39, 40, 53; *verovah* 80; *verovaše* 13 (× 3); *verovahu* 44; *veroval* 34; *verovala* 45; *verovali* 28 (× 2), 34; *verovanje* 26; *neverovanje* 28; *neverovanju* 32; *veran* 73 (× 3), 75; *verni* 30, 54, 73 (× 2), 89; *vernih* 56, 87, 92; *verno* 89, 92; *nevernih* 42; *vernikov* 94.
- zlěd-* : *zled* 10, 94; *zledi* 13, 25, 65, 95.

Ovim primjerima može se uvjetno dodati i osnova *korěn* sa sekundarnim jatom a uvijek pokazuje ekavizam : *korena* 45 (× 2), 94; *iskorenite se* 86; *ukorenit se* 50; *ukorenila* 79. Samo ekavizme imaju u ultimim stari prilozi *kolě* i *selě* u svezi s prijedlogom u ante-poziciji: *dokole* 21, 31, 32, 55, 62; *odkole* 31, *pokole* 6 (× 2), 12, 30, 37, 64; *poke* 90; *dokle* 63, 73 (s izuzetkom jedinog primjera *ki koli* 91, ali vjerujemo da je to prepisivačka pogreška mjesto *ki godi* koji je inače redovit i vrlo čest) *odsele* 16, 23, 39, 80; *dosele* 57; *dosle* 23.

Jezik Zadarskog lekcionara upoređivan je s jezikom Zoranića jer su autori iz uže zadarske regije kao što je i jezik Bernardinova lekcionara upoređivan s jezikom Marulića jer su autori ili Splićani ili stanovnici uže splitske regije. Relativna blizina splitskog i zadarskog književnog kruga i nevelike dijalekatske razlike u XV i XVI stoljeću tih regiona nametnule su same sobom potrebu paralelne jezične analize koja se neodoljivo proširila i na jezik hvarskog književnog kruga iz XVI stoljeća. Što se tiče tih regiona mi ni danas nismo složni u klasifikaciji čakavštine prema kriteriju jata,⁵ a još manje kada imamo pred sobom historijsko-dijalektološku perspektivu u dubini u konspektu kolonizacija na Balkan i brojnih migracija počevši od zrelog feudalizma do novijih vremena. Mi danas dobro uočavamo polarizaciju čakavštine. Rekli bismo: prvi kolonizacijski talasi pračakavaca kretali su se ovim smjerovima: a) u susjedstvu ranijih slovenačkih kolonizacijskih talasa koji su se kretali ka zapadu prešavši Soču i zaustavivši se na langobardskoj odbrambenoj liniji gdje se Kras spušta u Furlaniju i ka obalama Tršćanskog zaljeva,⁶ sinhrono sa slovenačkom primorskom strujom, kretala se zapadna pračakavska kolonizacijska struja spustivši se na Kvarner, zaposjevši veći dio Istre, Hrvatsko primorje i docnije kvarnerske otoke; b) druga istočna pračakavska kolonizacijska struja nakon forsiranja Drave i Save kretala se dolinom Une preko središnjih dinarskih prijevoja u oblast Knina i Vrlike i otuda dvosmjerno: dolinom Cetine do mora prelazeći docnije i na srednjodalmatinske otoke i dolinom gornje Krke računajući se prema Šibeniku, odnosno prema Bukovici, Ravnim kotarima do zadarskog primorja. Središnji dio pračakavaca koji se nalazio između zapadnih i istočnih pračakavaca nakon forsiranja Drave i Save forsirao je i Kupu i zaposjeo međuprostor tj. dio Gorskog kotara, Liku i dio Pounja. Naša je pretpostavka da se sve to odigralo od pada Sirmiuma u avarske ruke do kraja prvog desetljeća VII stoljeća u tzv. masovnoj provali Avara i Slavena

⁵ Dok se jedni još uvijek opredjeljuju u smislu polarizacije čakavštine a) sjeverozapadna, b) jugoistočna, drugi pak po kriteriju jata klasificiraju čakavštinu četverodjelno: a) ekavska (liburnijska), b) ikavsko-ekavska, c) ikavska, d) jekavska (Lastovo). Moguća su još samo poredjenja: a) otočka, b) obalska, c) kontinentalna. Mi se pak opredjeljujemo za trodjelnu klasifikaciju prema migracijskim (kolonizacijskim) tokovima i današnjem stanju supstituta jata: a) ekavska, b) ekavsko-ikavska, c) ikavska. Razlog zašto lastovsku jekavsku čakavštinu ne tretiramo ravnopravno s trima spomenutima je jasan: lastovski kratki je donesen je na otok s kolonima bosanske vlastele iz Bosne i Hercegovine dok je otok bio vlasništvo te vlastele i docnije pretežno iz Hercegovine kad je otok kupila Dubrovačka republika. Kad bismo uvažili ravnopravnost lastovske jekavštine s trima spomenutim skupinama, bilo bi to gotovo ekvivalentno tretiranju ravnopravnosti opčeačakavskog razvoja $\acute{q} > \acute{o} > u$ i samo buzetskog $\acute{q} > o$.

⁶ Konstatacija je prihvaćena prema rezultatima istraživanja M. Kosa u raspravi *K postanku slovenske zapadne meje*, RZD, 5/6 (1930) i drugoj istog autora *O stariji slovenski kolonizaciji v Istri*, Razprave I (1950), RZD, SAZU.

na jug. Upirući se na ozbiljne indikacije drži se da je vojno organizirano pleme Hrvati prodrlo do obala Jadrana osjetno docnije od spomenutog kolonizacijskog bloka za vladavine bizantijskog cara Heraklija⁷ i zaposjelo kopnenu i primorsku Dalmaciju, posebno poznati trokut Nin — Split — Knin.

Mi još uvijek ne možemo dovoljno jasno razabirati kakav su zvučni tembr jata sa sobom donijeli pračakavci istočne struje kao ni pračakavci koji su se kretali vjerojatno dolinom Vrbasa i Neretve, a zatim se na području podbiokovskog primorja miješali sa spomenutim predstavnicima istočne čakavske struje. Drugim riječima sučeljavamo se s velikim teškoćama kad se zapitamo: Kakav je zvučni tembr, odnosno akustički utisak jata bio kod plemena *Narentani* i to isto kod vojno-organiziranog plemena *Hrvati* što se stopiše s ranije naseljenim pračakavcima nametnuvši im svoju vlast i društveno uređenje.

Praslavenski jat u jednoj sasvim mladoj epohi nije imao jedinstven izgovor. On je vjerojatno varirao u raznim regionima prostrane praslavenske jezične teritorije. Ta variranja su nam razumljiva ne samo s obzirom na udaljavanja pojedinih slavenskih plemena, već i s obzirom na susrete s drugim indoevropskim etničkim skupinama što samo sobom nameće fonetske međutjecaje na mjestu ie. **e* i diftonga **oj*, **aj*. Varijacije znatno manjeg intenziteta bi bile one koje nameće konstelacija suglasnika i samoglasnika u smislu sasvim blago izraženih varijanata osnovnog izgovora. Danas je teško pomiriti u pitanju psl. jata pristaše diftonških i monoftonških koncepcija, ali je očigledno da ni u jednom pitanju slavistike kao o ovome nije izrečeno toliko originalnih mišljenja (Fortunatova, Šahmatova, Rozvadovskog, Mikkole, Vondraka, Hujera, Vaillanta i dr. diftongista, Meilleta, Pedersena, Trubeckog, Ramovša, Selišćeva, van Wijka i drugih monoftongista).

⁷ P. Šafarik, I. F. Šišić i Lj. Hauptmann mišljenja su da se to izvršilo poslije poraza Avara i Perzijanaca pod Carigradom 626 g. kad je naglo počela opadati avarska moć pa je pleme Hrvata (kao i drugo pleme Srbi) moglo bez većih zapreka iz Male Poljske prodrijeti na jug do Jadrana i stopiti se s ranije naseljenom slavenskom masom, dati joj ime, ali u asimilaciji izgubiti neke lako izražene pradijalekatske značajke. Mnogo se u nauci raspravljalo da li ih je stvarno pozvao pronicavi i razboriti car Heraklije (610—641). O tome nema izvora sve do cara pisca Konstantina Porfirogeneta, koji ratoborna plemena Hrvata i Srba spominje u 30. glavi svog djela *De administrando imperio* dovevši ih u vezu s Heraklijem koji ih je blagonaklono naselio po zapadnom Balkanu kao prirodne saveznike i podanike što su priznavali njegovu vrhovnu vlast. Ako ih je zaista pozvao, onda bi bila najspretnija kombinacija da ih je pozvao u vrijeme same opsade Carigrada ili čak nešto ranije u vrijeme podizanja ustanaka Slavena na periferiji Avarije koje je također pomagao i pridružio im se Samo osnovavši svoj, slobodan i od Avara i Franaka, Savez slavenskih plemena od rijeke Sala u Tiringiji sve do Save ili čak i nešto južnije. Mnogi su posumnjali u vjerodostojnost careva zapisa. Međutim, izvor informacija po Jagiću bio bi netko od odličnijih Hrvata iz zaleđa Zadra koji je stupio u kontakt s bizantinskim strategom u Zadru i prenio mu hrvatsko predanje, obilato začinjeno fantazijom, a ovaj izravno caru. Car po svoj prilici nije izmišljao jer je dobro razlikovao Bijelu Hrvatsku (krštenu) i Bijelu Srbiju (krštenu) od transkarpatske Bijele Hrvatske i Bijele Srbije i ono što je obojeno legendom i izmišljeno mogli su izmisliti samo slavenski informatori iz Dalmacije. Vidi o tome u slijedećim studijama: F. Rački, *Bijela Hrvatska i Bijela Srbija*, Rad JAZU 52, 141—189; V. Jagić, *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, A. f. sl. Ph. XVIII, 228—234; I. B. Bury, *The treatise de administrando imperio, Byzant, Zeitschrift*, vol XV (1906), 517—577; Lj. Hauptmann, *Prihod Hrvatov*, Buličev zbornik, 515—545; I. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 336—365.

⁷ I. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 1962, 76.

Težeci za izjednačavanjem palatalnih i velarnih slogova u neposrednom dodiru Šahmatov pretpostavlja psl. *ie* koje ostaje neizmijenjeno pred palatalnim i palataliziranim suglasnicima dok se ispred tvrdih izmjenjuje u *ěä*.⁸ I inače, s izuzetkom Fortunatova, kod diftongista prevladava otvorenost druge komponente: *ʔa*, *ʔä*, *ʔea* i sl.⁹

Meillet pak polazi od vrlo otvorenog i dugog *ä* s jakom prejetizacijom¹⁰ koja mu omogućava lak manevar da pređe u niz supstituta u raznim slavenskim jezicima kao, uostalom, i parna pozicija sa samoglasnikom *a* (*ě* // *a*). Tim je on, možemo slobodno reći, otvorio put monoftongistima da svatko na svoj način argumentira svoje kombinacije.

Van WIJK je svoje razloge vidio u metatezi likvida *er*, *el* > *rě*, *lě* u češkim, slovačkim i južnoslavenskim jezicima i zaključio da je praslavenski još prije svog rascjepa za *ě* < *ē* i *ě* < *oi*, *ai* posjedovao jedinstven glas, obični (srednji) *e* monoftong (Dieser Laut lag irgendwo in der Mitte zwischen *ie* und *ä*).¹¹

Smjelije od van Wijka i logikom koja plijeni razvio je svoju koncepciju Ramovš prvi put govoreći o jatu u slovenačkim govorima¹² i drugi put o praslavenskom jatu.¹³ Njegova razlaganja polaze od opće postavke da je nemoguće današnje stanje u bilo kom slavenskom jeziku ili dijalektu proglasiti za praslavensko jer je jat svugdje prolazilo kroz različite stadije, stepene i međustepene razvoja. Nemoguće je dalje od uskoga psl. glasa dobiti mlade i najmlađe široke supstitute. Diftonški izgovori su pozniji. Ekstremni ruski izgovori, u tvrdom slogu *ia* vrlo široko, a u mekoj *ie* vrlo usko, samo su posljedica docnije regresivne asimilacije koja je u prvom slučaju širila, a u drugom sužavala izgovor. I kada oba ova krajnja supstituta uzmemo u obzir, nametne nam se njihov izvor — široko *e* artikulirano prednjepčano kao *ʔe*, odnosno kada odbijemo asimilacijski učinak palatalnog elementa — još starije *ʔä*. Istu širinu *e* glasa nalazimo kod slavenskih pozajmica u dalmatsko-romanskom, bavarskim i sudetskim njemačkim govorima, u finskim govorima susjednim

⁸ A. A. Šahmatov, *Izvestija* VI/4, 269; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I, 117; I. I. Mikkola, *Urslavische Grammatik*, I, Heidelberg 1913 na str. 45. svoja izvođenja rezimira ovako: Im Urslavischen hat sich aus idg. *ē* ein Diphthong den wir mit *ě* bezeichnen, entwickelt. Dieser Diphthong setzte wahrscheinlich mit einem sehr engen hoben *e* ein und lautete mit einem weiten (offenem) und niedrigen *e* aus, also etwa *ěä*. Der vorhergehende Konsonant wurde wegen des *i* — ähnlichen *e* stark palatal. Vor nichtpalatalen Konsonant und unter dem Akzent blieb der Diphthong *ěä* bestehen, vor und nach der Akzentsilbe aber wurde er zu *ia*. Vor palatalem Konsonant ging *ěä* unter dem Akzent im größten Teil des slavischen Gebietes in *ie* und vor dem Akzent in *je* über einen anderen Teil des Slavischen aber in *ě* Auslautendes idg. *e* wurde zu *i*. Svojim supozicijama Mikkola, očigledno, želi preciznost još u praslavenskom. Sve njegove supozicije polaze i završavaju s današnjim situacijama u velikoruskom, bjeloruskom i lehitskim jezicima dok mu je relacija *čěäs* // *čiesie* samo u praslavensku prošlost prenesena današnja poljska alternacija *czas* // *czesie*. O ostalim supstitucijama vidi u R. Boškovića, *Osnovi uporedne gramatike slavenskih jezika*, I, Beograd 1968. 25—30 gdje je donesen materijal s rijetkom preciznošću i rijetko objektivnom diskusijom.

⁹ R. Bošković, *nav. dj.*, str. 26—27.

¹⁰ A. Meillet, *Le slave commun*¹, str. 17, 46.

¹¹ N. van Wijk, *Zur Aussprache des urslavischen ě*, *Slavia* II, 594—595.

¹² F. Ramovš, *Razvoj psl. ě v slovenskih dolgih zlogih*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, VI, 113—124.

¹³ F. Ramovš, *Fonetična vrednost psl. ě*, *Razprave SAZU*, II, 113—124.

sjeveroruskim govorima, u slavenskoj toponomastici na Peloponezu i u srednjoj Grčkoj, tako da Ramovš sve svodi na *ā*, odnosno *'ā* kao uvjetnu oznaku svojstva palataliziranja prethodnog suglasnika.¹⁴

Ne možemo se otići utisku da je slaviste, posebno diftongiste, izvanredno namučilo krajnje široko *'ā* ili *'a* — supstitut istočnobugarskih govora. Nikakva poređenja s lehitskim jezicima nisu mogla pomoći da se pronađe nekakav zajednički ili približni razvoj. Uvjeti pod kojima lehitski jezici ostvaruju *rozszczępienie* jata dobro su poznati¹⁵ i nemaju ništa zajedničkog s posvemašnjim supstitutima istočnobugarskih govora. Ta stvarnost kao i protjecanje današnje granice između zapadnih ekavskih i istočnih jakavskih bugarskih govora potakli su V. Georgieva da potraži izvorište relaciji *e* // *'a* na drugoj strani. Po našem mišljenju njegova solucija je prihvatljiva u visokom stepenu. Ona se sastoji u slijedećem:

Bugarski Slaveni su nakon prijelaza sjevernih Karpata zaposjeli Dakiju i transdunavski dio gornje Mezije. Tu su legli na dakijsko-mezijski supstrat čija karakteristika bijaše izgovor *ie*. **ē* kao širokog *ā* (upravo u to doba u dakijском se vrši proces $\bar{e} > \bar{a} > \bar{a}$). Prešavši Dunav, jedni ranije (V—VI v.) drugi docnije (VI—VII v.) i naselivši središnji i istočni dio Balkana nailaze na dakijsko-mezijsko cis-dunavsko stanovništvo čiji je zapadni dio imao ekavski izgovor *ie*. **ē*, a istočni jakavski s granicom koja je upadljivo približna današnjoj granici jata u bugarskim govorima. Asimilirajući staro stanovništvo u vremenu VI do X stoljeća slavensko stanovništvo prihvaća od njega biparticiju *ie*. **ē* i čuva je do danas kao specifičnost među slavenskim jezicima.¹⁶ Potvrde su mu dakijska imena tipa *Acidava*: a) na istoku: *'Αργίδα, Δοχίδα* b) na zapadu: *Δαυδέβα, Ίταδεβά, Κομμούδεβα* a zatim dvojak naziv današnjeg imena rijeke *Cibr Kliaβος — Κέβρος* što jasno odražava današnju relaciju *e* // *'a*. Iz istog perioda su slavenski nazivi toponima na Peloponezu i srednjoj Grčkoj kako nam je pokazao M. Vasmer, a svjedoče da je taj najjužniji slavenski sloj imao ekavski izgovor jata (*Βελλα = Běla, Βέλλον = Bělo, Βρεδτόν = Brěst, Ρεχουν = Rěkunъ* i dr.)¹⁷. To se isto može reći i u nazivu Slověne — Slavěne u najranijim grčkim i latinskim tekstovima (*Σχλαθηνοί*, Pseudokesarij, *Σχλαβηνοί*, Prokopije, *Σχλαβήνοί*, Menandar, *Sclaveni*, Jordan) gdje je grčka i latinska supstitucija također *e*.¹⁸

S druge strane istočnu jadransku obalu zaposjeli su u VI do VII stoljeću predstavnici pračakavštine. Prema istraživanjima P. Skoka proizlazi da je

¹⁴ F. Ramovš, *nav. dj.*, str. 123—124.

¹⁵ Z. Stieber, *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Warszawa 1952, str. 10—11; Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbanczuk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, 81—82; S. B. Bernstein, *Očerki sravnitel'noj gramatyki slavjanskih jazykov*, Moskva, 1961, 280—281. Posebno je instruktivno izlaganje H. Grappina u knjizi *L'introduction phonétique à l'étude de la langue polonaise*, Paris 1944, str. 35—45 i A. M. Seliščeva u njegovu zamašnom djelu *Zapadno-slavjanske jazyki*, Moskva 1941, str. 308—310 gdje daje relativnu hronologiju procesa cijepanja nekadašnjeg *'ā* na *'a* i *'e* paralelno fiziološki i vremenski s procesom cijepanja *'e* na *'ō* i *'o*.

¹⁶ V. Georgiev, *Praslavjanskij i indoevropskij jazyki*, Slav. fil. III, Sofija 1963, 10—11.

¹⁷ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Abh. d. preuss. Akad. d. Wiss, 1941, str. 269. i dalje.

¹⁸ V. Georgiev, *Vokalnata sistema v razvoja na slavjanskite jazyci*, Sofija 1964, 92—93.

njihov izgovor jata otvorenijeg tipa — *ja*¹⁹. Mada nisu bez interesa Skokovi primjeri iz romanskih pozajmica tipa *rapa* i *škrapa*²⁰ nas prije svega zanimaju primjeri tipa *orěh*, *prěma*, *svirěl(a)* i sl. upravo zbog toga što mogu biti indikacije šireg izgovora jata — 'ä.²¹ Ako imamo dijalekatski ograničenu asimilaciju *pr'a + ma > prama*, onda je to jednako i kod *or'a + ha > oraha* i dalje *orah* i *svir'a + la > svirala* itd. Ti primjeri kao i čakavski primjeri *gnazdo*, *ňazlo*, *ňadra*, *jadro* također sugeriraju širu artikulaciju jata, dakle 'ä ili 'e²², a kako se javljaju u liburnijskim i ekavsko-ikavskim čakavskim govorima oni su obilato poslužili da se od njih i spomenutih *rě*, *lě*, *ně*, *jě* poče pri rekonstrukciji općečakavskog pa i općesrpskohrvatskog jata, dakle 'a.²³ Izvjesno je da je u tim primjerima asimilacijsko-disimilacijski intenzitet neobično jak. Međutim, tip *gnazdo* (*ňazlo*) ne treba sasvim odvojiti od tipa *gněv*, *kniga > knjiga*, *Ignatius > Ignjat* itd. jer je upravo artikulacijska akomodacija u smislu uštede pri izgovoru doprinijela palataliziranju *gn'ězdo*, a ne samo prejotacija jata. Tek pri takvom stepenu bazični segment jata otvrdnjava i progresivno-disimilatorno i regresivno-asimilatorno, dok *ňadra* i *jadro* uključuju iste procese, dakako bez postojećih inicijalnih velara.

Na temelju tih primjera ne bi trebalo proširiti fonetsku vrijednost jata za svu pračakavštinu odnosno čakavštinu do XII stoljeća jer nam nude izgovor koji je pozicijski uvjetovan i ograničen. Vjerojatnije je ipak, slijedeći primjere koje smo navodili, da je pračakavski izgovor jata ipak bio najbliže širem ä izgovoru. Taj je izgovor u jednim čakavskim krajevima dulje vremena zadržao širok, nenapet izgovor; u drugim se stao akomodirati u vezi s konstelacijom suglasnika i samoglasnika u post-poziciji u smislu regresivne asimilacije, odnosno disimilacije; u trećima je, vjerujemo, čuvao neko vrijeme širi izgovor koji se počeo donekle sužavati. S novim doseljenicima iz kopnene istočne čakavštine i susjedne šćakavštine ti su govori dobili *e > i*, dakle *i*

¹⁹ P. Skok, *Iz slovenačke toponomastike*, ČJKZ/VIII, 1931, 118—122.

²⁰ P. Skok, nav. dj., str. 121.

²¹ P. Skok, nav. dj., 118—119 i *Leksikološki studije*, Rad JAZU 272, str. 34—37.

²² P. Skok, *prvo nav. dj.*, str. 119.

²³ M. Małecki, *Još o razvoju ě > a u srpskohrvatskom jeziku*, Južnosl. fil. XI, str. 217—219; P. Ivić, *Osnovne puti razvitija serbohrvatskoga vokalizma*, *Voprosy jazykoznanja* VII/1 (1958), str. 7; J. Vuković, *Les alternances vocaliques ĉlan || ĉlen et l'ancienne prononciation du son ě dans les dialectes serbocrates*, *Prace filologiczne* XVIII/2 (1964), str. 444 i d.; isti, *Glas ě (b) u istorijskom razvitku i u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, *Radovi ANUBiH* XLI (1971), str. 102—103. Osnovna Skokova linija je da balkanski Romani, Novogrci i Arbanasi naše jat čuju kao diftong *ja* pa ju je stao proširivati sve više traženim leksemima koji su redom ispred jata imali palatalizirano *r' l' n' i j* i otud uzima izgovor južnoslavenskog jata kao *ja*. Veoma zanimljiva je njegova eksplikacija otvrdnjavanja u nekih štokavaca palataliziranog *r'* u skupini *rija* gdje bi depalatalizacija zahvatila ne samo *r'*, već i prvi palatalni element diftonga, ali on je previdio i utjecaj slijedećeg sloga *or'ja + ha > oraha* i dalje *orah*. U svakom slučaju od govora do govora su u takvim pozicijama znatne artikulacijske razlike, a tim se ograničenjima pridružuje fonetsko pozicijska uvjetovanost pa po našem mišljenju nije uputno samo iz takvih primjera izvoditi općesrpskohrvatski izgovor jata a tako i u pračakavaca. To bi nas suviše zarobilo kao i sve one koji su polazili od psi. **hě*, **gě*, **hě-*, **jě-*, a da ne i govorimo o fenomenima u vezi s nosnim *e* i jatom u bugarskim i makedonskim govorima uvjetovanim otvrdnjavanjem palataliziranih *č*, *ž*, *š*. Stoga smo skloniji da osnovnu vrijednost pračakavskog jata vidimo u širokom, nenapetom ä koji je od govora do govora i od jedne fonetske pozicije do druge mogao varirati.

supstitut iz monoftonga kao što su iz istog monoftonga razvili isti supstitut stari središnji bosanski, posavski i bunjevački ikavski govori nezavisno od jekavaca i ne podliježući procesu stezanja $i\bar{e} > \bar{i}$ karakterističnom za češke govore.²⁴

Već je Rešetar pokazao u kojoj mjeri je ikavskiji Bernardinov od Zadarskog lekcionara što je isto utvrdio u relaciji Marulić — Zoranić u korist prvoga.²⁵ Samo ekavske osnove u Zadarskom lekc. su *ćesar, ćelov/iv, nevěsta, věra* i *zlěd*. U Bernardina su *ćesar, ćelov/iv* i *zlěd* dok u osnovi *nevěst-* bilježi same ikavizme, a u osnovi *věr-* oba supstituta veoma neujednačeno i u cjelini i u dijelovima od kojih je sastavljen. Zadarski je lekcionar ekavskiji i u osnovi *těl(es)*. Slijede dalje njegove konstatacije iz kojih se vidi da Zadarski lekc. ima oba supstituta u osnovama *děl-, děl(o), kolěn-, lět(o), měst-(o), sěd-/sęd-, cěn-(a)* i *stěn-(a)* i u prefiksu *prě-* dok Bernardinov lekc. u svim tim osnovama ima ikavizme s izuzetkom jedinog primjera *kolena* 37 i dakako izuzimajući kraći dio Služba na cvjetnu nedjelju koja upadljivo ima više ekavizama (*vera, veran, tela, mesto, dela, prelipi*)²⁶

Našu pažnju ne privlače primjeri u kojima su bez izuzetka ikavizmi kao ni malobrojni primjeri u kojima su uvijek ekavizmi. Razlog je jasan: oni nam sami ne mogu otvoriti put k osvjetljavanju tadanjeg izgovora jata u Zadru i njegovoj regiji. Stoga ćemo usmjeriti našu pažnju *i/e* supstitutu u postojećim primjerima. Kao što je poznato ekavizmi *celov, celivati, cesar* i *zled* su stalni pratioci čakavštine i, kako se obično drži, rašireni su po sh. jezičnom području. Primjeri *nevesta, nevestac* kao i *vera, verovati* također često dolaze u čakavskim govorima s dvojnim supstitutima jata. Rešetar je upozorio na alterniranje ekavizama i ikavizama: *děl||dil, delo||dilo, koleno||kolino, leto||lito, mesto||misto, stena||stina, cena||cina* i *telo||tilo*.²⁷ To nije izmaklo pažnji G. Ružičića. On je strpljivo prebrojio sve primjere tih osnova kod prvog, drugog i trećeg prepisivača da bi pokazao kako treći tj. najmlađi prepisivač u tim osnovama ima 43,33% ekavizama, drugi prepisivač 34,1% i najzad prvi 13,8% (po njemu najstariji),²⁸ a sve s namjerom da dokaže kako su ikavizmi u najmanju ruku jednako stari koliko i ekavizmi, nasuprot Jagiću i Rešetaru koji su vjerovali u veću starinu ekavskog izgovora. Zbog naglašene ostentativnosti on je, u stvari, upao u veću metodološku pogrešku: birao je relativno starije tekstove da pokaže kako u njima ima više ikavizama od drugih mlađih u kojima je taj procenat manji ne vodeći ni najmanje računa ni o mjestu, ni o regiji gdje je predložak ili prijepis napisan, odakle je mogao biti prevodilac ili prepisivač,

²⁴ Skeptični smo prema van Wijkovoj nabačenoj kombinaciji po kojoj bi se u jugoistočnih čakavaca *i* supstitut razvio iz monoftonga, a u štokavaca ikavaca od diftonga *ie* stezanjem u *i* paralelno s recentnijim procesom u češkim govorima $i\bar{e} > \bar{i}$. Vidi u: *Zur serbokroatischen Entwicklung des slavischen Vokals ē*, Zt. f. sl. Ph. XIV(1937), str. 5 i također u *Les langues slaves de la singularité à la pluralité*, 's Gravenhage 1956, str. 117—118. Kad bi se to zaista provelo, imali bismo danas kakvu-takvu fiziološko-artikulacijsku razliku jatovog supstituta *i* u štokavskim i čakavskim govorima pogotovu u naglašenim dugim slogovima, ali bilo kakav različit tembr do danas nam nije poznat.

²⁵ M. Rešetar, *prvo nav. dj.*, str. 109—111, 120.

²⁶ M. Rešetar, *prvo nav. dj.*, str. 110.

²⁷ M. Rešetar, *prvo nav. dj.*, str. 110.

²⁸ G. Ružičić, *Jezik Petra Zoranića*, Južnosl. fil. IX, str. 67—68.

ni o mnogo čemu što je relevantno za takva poređenja. Za nas su relevantna pitanja: uolikoj mjeri je koji od tri prepisivača skloniji predlošku, odnosno prevodiocu s Vulgate na zadarskom području, uolikoj mjeri su oni unosili osobine govora zadarskog zaleda i osobine govora zadarskog primorja, osobito otočja gdje je u tamošnjim manastirima dosta toga prevedeno i prepisivano. Zatim nameće se još jedno, ne manje značajno, pitanje: uolikoj je mjeri temperament prevodioca ili prepisivača mogao utjecati na veću ili manju autodisciplinu pri takvu radu i determinirati njihova stilska svojstva.

Treći prepisivač koji ima veću frekvenciju ekavizama u spomenutih osam osnova od drugoga i znatno veću od prvog po našem mišljenju bliži je stanju u prijevodu pod uvjetom da je matica ili najraniji prijepis nastao na obalskom potezu Zadra, na susjednim otocima ili čak i u samom Zadru. Ali ni kod njega nema dosljednosti. U određenim lekcijama opredjeljuje se za jedan supstitut, u drugima pak preferira drugi u istoj osnovi:

a) *Fse tilo tvoje oće biti svitlo. I tilo tvoje tamno oće biti. Ako tada tilo tvoje fse svitlo bude . . .* (sve u istoj lekciji na str. 74), a zatim nekoliko lekcija iza toga na strani 81.:

b) *I kruh koga podam telo moje jest. Kako on more dati telo svoje nam blagovati. Ako ne budete blagovati telo sina človičaskoga . . . Ki blagujet telo moje i pije krv moju jima život vičnji.* Prvi pak pisar osim na strani 13. gdje dva puta ima *tela* redovito se opredjeljuje za *tilo, tila*. Ali sva tri pisara u pluralu bilježe *telesa, teles* itd. — uvijek ekavski. U osnovi *měst(o)* treći pisar se opredjeljuje češće za *mesto* nego *misto*, a i ovo pretežno adverbno (*namisto*); prva pak dvojica upotrebljavaju podjednako *misto* i *mesto*, ali kako pisanje odmiče, tj. kada prvi pisar piše svoj drugi, ranije odvojeni dio, sve češće se opredjeljuje za *mesto*. Međutim, hirovitost ne napušta ponekad ni prvog ni drugog pisara: *Nisam rekal da grem vam pripraviti misto i ako pojdu i pripravim vam mesto . . .* (drugi pisar, str. 39, u susjednim rečenicama). . . . *tako da odbigne po zazvanju svetoga jimenam tvoga fsako napastovanje duha nečistoga oda fsakoga mista, gdi godi se pokropi vodom ovom i od onoga mesta otidi daleče strah zmiije jidovite* (prvi pisar, str. 95, ista rečenica). Dok prva dva pisara pišu voljnim aktom *misto* i *mesto* u singularu i opet *mista* i *mesta* u pluralu, dotle treći rjeđe piše *misto* u singularu a u pluralu samo jednom *oda fsih mist, 9* pored ostalih primjera koji su upadljivo ekavski: *u mestih, va mestih, po mestih* itd. U osnovi *kolěno* prevladava i supstitut dok je *e* supstitut u čitavu Lekcionaru zabilježen svega četiri puta, dva puta u singularu i dva puta u pluralu. Osnova *lět(o)* predstavljena je ukupno 8 puta, 5 puta s *i* supstitutom i 3 puta s *e* supstitutom, po jednom kod svakog pisara. Što se pak tiče alterniranja prefiksa *pre-//pri-* treba naglasiti da je drugi neuporedivo frekventniji kako pred glagolima, tako i pred pridjevima i imenicama. Opredjeljenje za ovaj ili onaj supstitut samo dijelom zavisi od veće ili manje vjernosti predlošku, više i snažnije od prilagodljivosti prema ovom ili onom mjesnom govoru zadarske regije, prema većini vjernika koji imaju u velikoj većini jedan supstitut i manjini koja ima pretežno jedan, ali i drugi supstitut, a ta prilagodljivost ponekad prelazi i u prpošnu igrariju (. . . *koji je mogal prestupiti zapovid a ni pristupil*, drugi pisar, str. 61).

Zadarski lekcionar s obzirom na supstitute jata, supstitute korijenskih *jē-, *čē-, *žē- koji su uvijek ja-, ča-, ža-, bezizuzetačne fenomene tipa *vrebac*, *resti*²⁹ pokazuje još uvijek jedan mješoviti ikavsko-ekavski govor: jedan stariji s alterniranjem supstituta e/i i jedan mlađi izrazito ikavski koji je nalegao na prvi i nadmoćno ga prevladao. Produženje toga stanja sa znatnim modifikacijama ogleda se u današnjim govorima sjeverodalmatinskih otoka zavisno od omjera stanovništva s ovim ili onim supstitutima s miješanim stanovništvom ili pak s manje ukrštanja gdje se u većoj mjeri čuvala bipartocija e/i supstituta.³⁰

Mi preferiramo da zapadnu čakavsku struju naseljavanja smatramo ekavskom s dobrim čuvanjem *ä* ('*ä*', '*e*') izgovora i ona se po svoj prilici spuštala do sjeverodalmatinskih otoka. S druge strane istočna čakavska struja naseljavanja zaposjela bi srednju i sjevernu Dalmaciju i zajedno s prašćakavcima obalni potez od Cetine do Neretve. To stanovništvo, uključujući i pleme Neretljana, prema našim očekivanjima imalo bi u doba doseljenja gotovo istu fonetsku vrijednost jata s tendencijama laganijeg zatvaranja. U međuprostoru ovih dviju struja protječe i treća razlivajući se u nešto docnijim talasima i zaposjedajući kontinentalni dio Hrvatske južno od Kupe i djelimično se, također docnije, spuštajući na Jadran. Njen jat je zbog jakog senzibiliteta i fluktuacije u odnosu na sve glasove u post-poziciji podlegao asimilacijskim procesima što je povuklo za sobom alternaciju *ä||ē*, docnije *ä||ē* i najzad *e||i* samo približno, ali ne i identično s rascjepom jata u lehitskim jezicima.³¹

Međutim, ako se pokaže da su čvrste dosadašnje pretpostavke o doseljenju Hrvata tj. Porfirogenetovih *Χροβάτοι* izdvojenih iz šire etničke skupine *Βελοχρωβάτοι* sa sjevernih obronaka Karpata u Maloj Poljskoj (Njihovo ime se uspješno dovodi u vezu s imenom ulančenog gorja Karpati kome najranije dadoše ime nekadašnji gospodari Slavena germanski Bastarni u obliku *Harfada fjöll*, a taj naziv preuzeše njihovi slavenski podanici, te Bijeje Hrvate,

²⁹ Prema Rešetarovim podacima i mojim bilješkama.

Govoreći o srednjovjekovnom bosanskom ikavskom dijalektu i njegovim vezama sa susjednim dijalektima P. Ivić sasvim dobro konstatira da su prijelaz **d* > *j* i neke druge crte tipa *restem* i *zajat* iz zapadnih govora srednjovjekovne Bosne u toku migracija preneseni i na druga područja. P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, 's Gravenhage 1958, str. 198.

³⁰ B. Finka, *Dugootčki čakavski govori*, dokt. disertacija u rukopisu, str. 80–82 (žalimo što nam ovom prilikom nije pri ruci i objavljeni rad); V. Cestarić, *Refleks jata na sjeverodalmatinskim otocima*, Radovi Inst. JAZU u Zadru, sv. III, str. 407–422; S. N. Manojlović, *Sudari ekavizama i ikavizama na ostrvu Silbi*, Radovi ANUBiH XXXVIII, Sarajevo 1970, str. 153–183.

³¹ Poneseni rascjepom jata u lehitskim jezicima formulirali su svoja pravila o uvjetnoj fonetskoj alternaciji e/i u nekim čakavskim govorima L. Jakubinskij na građi A. Beliča iz Novog Vinodola (*Die Vertretung des urslav. ē im Čakavischen*, Zt. f. sl. Ph. I, 381–396) i K. H. Meyer istražujući govor Njivica na Krku i drugi put istražujući pisane spomenike Krka (*Beiträge zum Čakavischen*, Arch. f. sl. Ph. 40, str. 241 i d.; *Untersuchungen zur Čakavština der Insel Krk (Veglia)*, Slav.-Balt. Quellen u. Forsch. III, Leipzig 1928, str. 49–71). Njihova pravila i odstupanja od njih prihvaća danas veliki dio dijalektologa. Naše je pak mišljenje da su njihova istraživanja i opažanja nesumnjivo dobro usmjerena, ali objašnjavanje svih onih fenomena, koje ne mogu stegnuti u svoja pravila, golim analogijama opterećuje njihove koncepcije uniformiranošću, a proučavane govore zatvara čvrstim granicama statičnosti.

stanovnike Karpata, Karpaćane stadoše nazivati **Harvate* → **Horvate*. Od Ptolomeja naziv *καρπατίας ὄρος* preuzeše tek humanisti i otud je, po svoj prilici, ime Karpati, Braun, Pogodin i drugi), onda za nas neće biti iluzorno postaviti da je vjerojatno jedan njihov plemenski ogranak kao susjed središnjih praćakavaca u pradomovini imao za psl. *ě* izražene impulse k alterniranju *ä//ē* ili *ä//ē* u doba njihova pristizanja na Jadran i uklinjavanja u ranije ustalasanu i pokrenutu jugoistočnu masu praćakavaca. Njihova historijska prisutnost na tlu Ravnih kotara i posebno kotarske obale kao i prva simbioza s najranije naseljenim praćakavcima sjeverne Dalmacije, druga s romanskim življem Zadra i treća s mnogobrojnim doseljenicima dinarske ikavske struje s nešto kontinentalnih Romana sugerira postojanje i *različitog*, i *mješovitog*, i „*sfumato*” izgovora psl. *ě* na području Zadra i njegove okoline. Toj presumpciji također ide u prilog cjelokupna slika koju nudi Zadarski lekcionar i ona nas potiče da egzistiranje manje brojnog *e//i* supstituta pored mnogobrojnijeg *i* supstituta psl. *ě* izravno dovodimo u vezu s doseljenjem jedne grane plemena **Harvate* u Ravne kotare i na kotarsku obalu.

Kontinentalni dio istočne čakavske struje najvjerojatnije je zaposjeo već dio Pounja, Posanja, a možda i Povrbasja kao i međuprostor ovih rijeka miješajući se u predjelima zapadne Bosne s praćakavskim stanovništvom koje je ponajviše posjelo predjele središnje Bosne.³² I jedno i drugo, opet prema našim očekivanjima, doživljava isti razvojni proces jata, tj. relativno otvoreniji jat (*ę*) sve više zatvara u pravcu *ę* do zatvorenog *ę*. Takvo zatvorenije *ę*, iz kojega se docnije razvilo *i*, migracijama u doba zrelog feudalizma, u vrijeme širenja bosanske države i kasnije u velikim migracijskim talasima izazvanim provalom Turaka ono donosi sa sobom na Jadran namećući svoj izgovor najranije naseljenim praćakavcima na srednjem Jadranu.³³ Ne dijelimo mišljenje onih koji smatraju da se uspješno mogu povući granice između triju praćakavskih struja, odnosno zemljišta koje je posjelo praćakavsko stanovništvo ekavske, ekavsko-ikavske i ikavske struje³⁴ zbog jakog miješanja i lokalnog seljavanja stanovništva u srednjem vijeku. Također ni građa pisanih spomenika srednjeg Pounja, Korduna, Banije te trokuta Kostajnica — Gradusa — Jasenovac zbog nedovoljno ujednačenih primjera i uskog opsega ne može poslužiti kao uporište za povlačenje takvih limita. Morat ćemo stoga sačekati bolja vremena, pronalaženje novih spomenika i drugih izvora, a zasad ostati pri pretpostavkama o protjecanju i ekspanziji triju struja uzimajući u obzir neminovnosti i sudbine ukrštanja koje im je historija podarila.

Istu sudbinu miješanja stanovništva i njihovih govora doživjela je i zadarska regija na međi srednjeg i sjevernog Jadrana kao prihvatilište i pro-

³² Vidi paralelizam u radu S. N. Manojlovića, *O supstituciji praslavenskih korijenskih *ję-, *čę-, *zę- u čakavštini*, Zbornik radova o A. Beliću, Pos. izd. SANU, knj. CDXCVIII, Beograd 1976, str. 364—365.

³³ Uporedi rezultate antropogeografskih istraživanja u studijama L. Marčića, *Zadarska i šibenska ostrva*, Srp. etn. zb., Naselja i poreklo stanovništva, 26 i I. Rubića, *Podrijetlo stanovništva otoka Šolte*, Srp. etn. zb., Naselja i poreklo stanovništva, 36, str. 5—140.

³⁴ D. Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora*, Radovi Fil. fak. u Zadru razd. lingv.-fil. 5, Zadar 1970, str. 20—21, a također i na drugim mjestima.

hodište mnogih migracijskih skupina i blokova na putu iz dubljeg kontinenta ka sjevernom Jadranu. Nju su neizbježno i neodoljivo pretočili u svoj jezik, zajedno s anonimnim prevodiocem, i tri anonimna prepisivača Zadarskog leksionara.

Zadar

Svetozar N. Manojlović

Резюме

Светозар Н. Манојловић

О СУБСТИТУТАХ ЗВУКА ЯТЬ (Ї) В ЗАДАРСКОМ ЛЕКЦИОНАРИИ И В ЧАКАВСКИХ ГОВОРАХ ВООБЩЕ

Задарский лекционарий, написанный тремя писцами и переведенный одним или несколькими переводчиками, отражает один из смешанных чакавских говоров Задара и его окрестностей в 15-ом веке. Автор предполагает, что „нижний” слой представлял экавско-икавский говор, а „верхний” — отчетливо икавский говор, с несравненно большим количеством представителей. Кроме этого, автор высказал свое мнение о том, как формировались чакавские говоры, отражающиеся в Задарском лекционарии.